

TABLE OF CONTENTS

Menahem Kahana	The <i>Tosafot</i> ('Marginal Annotations') in <i>Sifre</i> on Deuteronomy	149
Omri Livnat	Discoveries from Constantine: New Liturgical Poems by Yosef Ibn Avitur and Evidence of the Inclusion of Byzantine Poems in a North African <i>Mahzor</i>	219
Omer Michaelis	Šūfī Terminology and Its Meaning in Maimonides' <i>Guide of the Perplexed</i>	249
Jonatan Howard	The System of Exceptions: On the Organizational Structure of Grammatical Knowledge in Medieval Ashkenaz	297
	<i>English Abstracts</i>	v

ENGLISH ABSTRACTS

THE *TOSAFOT* ('MARGINAL ANNOTATIONS') IN *SIFRE* ON DEUTERONOMY

Menahem Kahana

Jacob N. Epstein and Louis Finkelstein laid the groundwork for the study of the *tosafot* ('marginal annotations') in *Sifre* on Deuteronomy and distinguishing them from the original text. They established criteria for identifying the *tosafot*, and discussed in detail all the passages that seemed to be such additions. Epstein conducted most of his studies of the topic without being aware of the findings detailed in Finkelstein's edition of the *Sifre* which was published later. Epstein similarly did not draw a clear distinction between the later additions that were incorporated by medieval copyists (most in accordance with *Mekhilta* on Deuteronomy) and the inclusion of early sources by the redactors of *Sifre*. Finkelstein, on the other hand, often tended to resolve difficulties in content and context by the hypothesis of marginal annotations (what he called '*gilyonot*'), even when there is no textual evidence for this in the manuscripts.

After the publication of the Finkelstein edition, new manuscripts were discovered for various parts of the *Sifre* of Deuteronomy, which help to locate the medieval additions and re-examine the question of whether they actually are additions or belong to the original text. The most important of these are the direct and indirect Eastern textual witnesses: four copies of *Sifre* from the Cairo Genizah and two Yemenite copies, along with citations from *Sifre* in the Yemenite *Drash ha-Mazhir*, which are completely free of later additions. The absence or presence of passages in the Eastern witnesses can be taken to indicate whether we have a later addition or an original passage in *Sifre*.

The article contains a renewed and comprehensive discussion of the *tosafot* in *Sifre* on Deuteronomy. Our examination is based on a collection of 91 passages for which there are good proofs to their being *tosafot*, along with a collection of 53 passages that Epstein and Finkelstein thought to be such, either erroneously or without sufficient grounds.

This examination also brings out the different nature of the *tosafot* in the various tannaitic midrashim. Most of these additions in *Sifre* on Numbers and *Mekhilta de-Rabbi Ishmael*, which were redacted in the school of R. Ishmael, are early additions, which apparently were included in the secondary redaction of the midrashim, in the late tannaitic period. In contrast, most of the *tosafot* in *Sifra* and *Sifre* on Deuteronomy, which were redacted in the school of R. Akiva, are late additions by medieval scribes, and were mainly taken from the parallel midrashim from the school of R. Ishmael on Leviticus and Deuteronomy. The *tosafot* in *Sifra* are mostly long and refer to the verses that were not explained in the *Sifra*. They are also relatively few in number and thus differ significantly from the *tosafot Sifre* on Deuteronomy, which are numerous and predominantly short, offering alternative explanations to those presented in the *Sifre* itself.

The last part of the article explains the consistent difference between the Eastern manuscripts of *Sifre*, which lack *tosafot*, and the Western textual witnesses, which are replete with such additions.

DISCOVERIES FROM CONSTANTINE:
NEW LITURGICAL POEMS BY YOSEF IBN AVITUR
AND EVIDENCE OF THE INCLUSION OF BYZANTINE POEMS
IN A NORTH AFRICAN *MAḤZOR*

Omri Livnat

This article examines the only two Jewish liturgical corpora that have reached us from the city of Constantine (Algeria): The collection of *Seliḥot* (liturgical penitential poems), and the *Maḥzor* (prayerbook) for the High Holidays. Those compilations include three new liturgical poems by Yosef Ibn Avitur: A *Silūq* poem for the *Musaf* service of the Day of Atonement, and two new *Seliḥot*. The liturgical poems by Ibn Avitur are edited here based on several manuscripts and old printed editions, with a full commentary. One of the *Seliḥot* shares many similarities with the well-known *Seliḥa* ‘*El Nora* ‘*Alila*’ by Moses Ibn ‘Ezra. Following the analysis of their style and poetics, the paper argues that Moses Ibn ‘Ezra’s *Seliḥa* is an adaptation of the earlier poem by Ibn Avitur.

Extraordinary evidence is also found in the *Maḥzor* of the inclusion of Byzantine liturgical poems, amongst them by Yannai and El‘azar Berabbi Qillir, juxtaposed with Andalusian poems. This unusual feature is explained in the paper as a local merging of two liturgical sources, one of them of an Andalusian origin, while the other is probably Italian.

ŞŪFĪ TERMINOLOGY AND ITS MEANING IN MAIMONIDES’
GUIDE OF THE PERPLEXED

Omer Michaelis

The presence of *şūfī* terminology in Maimonides’ *Guide of the Perplexed*, though acknowledged in scholarship, has yet to receive a detailed study. As early as 1986, Shlomo Pines suggested, in two articles, that Maimonides’ discourse in *Guide* III:51 is charged with ‘terms and notions borrowed directly or indirectly from the Moslem mystics, the Şūfis’. But apart from Pines’ concise remarks, the question of *şūfī* terminology in the *Guide* has only been scantily noted, and always in very general terms.

In this article I argue that in *Guide* III:51 Maimonides does not adhere to a *şūfī* path, but appropriates *şūfī* language in a dialectical fashion to his own philosophical framework and to the epistemology he developed in the course of his *Guide*. As I demonstrate, Maimonides was not the first to perform the discursive gesture of recasting *şūfī* language. Following recent scholarship, I argue that Maimonides was preceded by Abū ‘Ali ibn Sīnā, in the concluding chapters of his *Kitāb al-Ishārāt wa-l-tanbīhāt* (Pointers and Reminders). An exploration of the parallel strategies employed by Maimonides and ibn Sīnā – by Maimonides following ibn Sīnā, as I argue – reveals that both utilized *şūfī* language in a mode different from that of the Şūfis, in order to present a religious ideal that centers on the intellect, whose characteristics are those of the *falsafa*. This exploration not only reveals a previously overlooked source

that influenced Maimonides in one of the key chapters of his *Guide*, but also shows the content with which he charged the *ṣūfi* language and the intervention he sought to make in a cultural milieu in which Sūfism was an ascending force.

The article studies *ṣūfi* terminology in *Guide* III:51 in two modes: the first is an analysis of the function of the *ṣūfi* terms in the chapter, which is then compared to the use of these terms in preceding *ṣūfi* and *ṣūfi*-inspired works. The second is a high-resolution analysis of *Guide* III:51 in light of ibn Sīnā's *al-Ishārāt wa-l-tanbīhāt*, a source that has hitherto been largely neglected in the study of Maimonides' *Guide*. This two-pronged study reveals both that Maimonides' employment of the terms is incompatible with the *ṣūfi* approach and the source of Maimonides' recasting of *ṣūfi* terminology.

THE SYSTEM OF EXCEPTIONS: ON THE ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF GRAMMATICAL KNOWLEDGE IN MEDIEVAL ASHKENAZ

Jonatan Howard

For the past century and a half, the vast majority of scholarship in medieval Hebrew linguistic thought has focused on the Spanish school, while relegating Ashkenazi grammarians to the position of 'disseminators' or 'preservers' of linguistic innovations which originated in Spain and Provence. This paper presents a unique feature prevalent in Ashkenazi linguistic texts which classifies Hebrew grammar according to a system of nested rules and exceptions pertaining to the different homophonous vowel signs (e.g., *qameṣ* and *pataḥ*, *ṣere* and *segol*). The product of this elaborate system, which I call the System of Exceptions, is a complete grammar organized not according to parts of speech and their organic modes of inflection and derivation (as in Spanish grammars) but rather according to rules pertaining to the application of homophonous vowel signs.

Various works spanning the 13th–16th centuries are examined, in which the system was employed, prior to its abandonment in favor of the structures of the traditional Spanish school of grammar. The textual and linguistic analysis of these texts indicates an absorption of the grammatical categories developed by the Spanish and Provençal schools, reconfigured to fit the new system of nested rules and exceptions. Tracing the system's origins, it is suggested that the System of Exceptions grew out of masoretic notes (mostly lexical) which indicated the proper vocalization of words that could be vocalized in various ways. These notes were collated into lists organized by the different vowels, and later on structured into comprehensive rules and sets of exceptions.

התוספות בספרי דברים

מאת

מנחם כהנא

י"נ אפשטיין וא"א פינקלשטיין הניחו את היסודות למחקר התוספות, המכונות לעיתים 'גיליונות', בספרי דברים. הם הצביעו על הקריטריונים השונים לזיהוי התוספות ודנו בפירוט בכל הקטעים שנראו להם כתוספות. אפשטיין ערך את רוב מחקרו בנושא בלי שהיה מודע לממצאים בכתבי היד שפורטו במהדורת הספרי שהוציא פינקלשטיין מאוחר יותר. הוא גם לא הבחין בצורה חדה בין תוספות מאוחרות ששולבו בידי מעתיקים בימי הביניים, לרוב על פי המכילתא דברים, ובין שילוב מקורות קדום שנעשה על ידי עורכי הספרי. לעומתו פינקלשטיין נטה לעיתים להיעזר בהשערת ה'גיליונות' כדי לנסות ולפתור קשיים תוכניים וקשיים של הפסקת הרצף, גם במקרים שאין לכך ביסוס טקסטואלי, בחיסרון התוספת במקצת עדי הנוסח או בשילובה במקומות שונים בכתבי היד.

לאחר צאתה של מהדורת פינקלשטיין נתגלו כתבי יד חדשים לחלקים שונים של ספרי דברים, המסייעים באיתורן של התוספות ובבחינה מחודשת של השאלה אם הן אכן תוספות. החשובים שבהם הם עדי נוסח מזרחיים, ישירים ועקיפים. בדיקת העדים המזרחיים מלמדת שארבעה עותקים של הספרי מן הגניזה הקהירית, שני עותקים תימניים, וכן ציטוטי הספרי בדרש המזהיר התימני, נקיים לחלוטין מתוספות מאוחרות. היעדר דרשות או מציאותן בעדים המזרחיים עשויה לשמש קנה מידה חשוב בהכרעה אם לפנינו תוספת מאוחרת או קטע מקורי בספרי.

במאמר זה נערך דיון מחודש ומפורט בתוספות בספרי דברים, המבוסס על ריכוז 91 קטעים שיש הוכחות טובות שהם אכן תוספות, לצד ריכוז 53 קטעים שאפשטיין ופינקלשטיין שיערו שהם תוספות, בטעות או ללא ביסוס מספק.

הובהר גם אופיין השונה של התוספות במדרשי התנאים השונים. רוב התוספות בספרי במדבר ובמכילתא דר' ישמעאל, שנערכו באסכולה של דבי ר' ישמעאל, הן תוספות קדומות, אשר נוספו כנראה בעריכה המשנית של המדרשים, בשלהי תקופת התנאים. לעומת זאת מרבית התוספות בספרא ובספרי דברים, שנערכו בבית המדרש של דבי ר' עקיבא, הן תוספות מאוחרות שנוספו בידי סופרים בימי הביניים, ושנלקחו ברובן מן המדרשים המקבילים להם מדבי ר' ישמעאל לספר ויקרא ולספר דברים. אמנם יש הבדל משמעותי בין המספר המועט של התוספות בספרא, שרובן ארוכות ומתייחסות לפסוקים שלא נדרשו בספרא, ובין המספר הרב של התוספות בספרי דברים, שרובן קצרות, ובהן דרשות חלופיות לדרשות שהובאו בספרי. בסוף המאמר נידונה השאלה מה הסיבה להבדל העקיב בין כתבי היד המזרחיים של הספרי,

תקציר

שאינם כוללים תוספות, ובין עדי הנוסח המערביים, המשופעים בהן. ההצעה לתלות את ההבדל באופי הלימוד הפעיל של חכמי המערב, שהורגלו להשלים מקור אחד על פי מקבילותיו, אינה פשוטה, משום שבספרא מתועדות ההשלמות גם בכתבי יד מזרחיים. נשקלה האפשרות להסביר זאת בעזרת העובדה שהמדרש מדבי ר' ישמעאל לויקרא אבד בתקופה קדומה, וכבר לא היה מצוי במזרח בתקופת הגניזה, ואילו המכילתא לדברים שרדה במזרח, אך לא במערב. אולם מידי ספק לא יצאנו.

פרופ' (אמריטוס) מנחם כהנא, החוג לתלמוד ולהלכה, האוניברסיטה העברית בירושלים, הר הצופים,

ירושלים 9190501

menahem.kahana@mail.huji.ac.il

גילויים מקהילת קונסטנטיין: פיוטים חדשים מאת ר' יוסף אבן אביתור ועדויות לקליטת פיוטים ארץ ישראלים במחזור ספרדי

מאת

עמרי לבנת

מאמר זה חושף גילויים שמקורם בכתבי היד ובדפוסים של מחזורי הימים הנוראים של קהילת העיר קונסטנטיין (אלג'יריה). עם החידושים נמנים שלושה פיוטים חדשים מאת ר' יוסף אבן אביתור: פיוט סילוק לתפילת המוסף של יום הכיפורים, סליחה שעליה מבוסס הפזמון הנודע 'אל נורא עליה' מאת ר' משה אבן עזרא וכן סליחה נוספת. שלושת הפיוטים החדשים מובאים במאמר בלוויית חילופי נוסח, ביאור מלא ודיון בלשונם ובסגנונם.

בנוסף מוצגת במאמר עדות לשילובם של פיוטים ארץ ישראלים קלסיים, בין השאר ממורשתם של יניי ור' אלעזר בירבי קליר, בתוך מחזור ספרדי. הופעת פיוטים ארץ ישראלים קלסיים בתוך מחזור ספרדי היא תופעה נדירה שבנדירות, ונדונה במחקר אך ורק על סמך ממצאים ספורים מן הגניזה. המאמר מסביר את שילוב הפיוטים הארץ ישראלים במחזורי קונסטנטיין כמיוזג מקומי מאוחר של שני מנהגי תפילה, שהאחד מקורו בספרד והשני כנראה באיטליה.

עמרי לבנת, החוג לספרות, אוניברסיטת תל אביב, ת.ד. 39040, תל אביב 6997801
omrilivnat@tauex.tau.ac.il

לשון צופית ב'מורה הנבוכים' ופשרה

מאת

עומר מיכאליס

נוכחותו של מינוח צופי ב'מורה הנבוכים' אומנם זוהתה זה מכבר במחקר, אך טרם זכתה לדיון מחקרני נאות. בשני מאמרים שראו אור בשנת 1986 הציע שלמה פינס כי לשונו של הרמב"ם ב'מורה הנבוכים' חלק ג, פרק נא עוצבה על ידי שימוש במונחים שנשאלו ישירות או בעקיפין מן המיסטיקנים המוסלמים, הצופים, אולם מלבד דבריו התמציתיים של פינס לא זכתה שאלת המינוח הצופי ב'מורה הנבוכים' אלא להתייחסויות ספורות, לאזכור של הופעת מונח זה או אחר ולהערכות כלליות.

במאמר זה המחבר טוען כי הרמב"ם לא אימץ בחלק ג, פרק נא דרך צופית, אלא נטל באופן דיאלקטי את רשת הלשון הצופית ופרס אותה על התשתית הפילוסופית ועל האפיסטמולוגיה שפיתח לאורך כל 'מורה הנבוכים'. את המהלך הזה לא עשה הרמב"ם לבדו, אלא כפי שמראה המאמר, היה לו בו מלווה ומטרים חשוב, והוא אבו עלי אבן סינא, בחטיבה החותמת את חיבורו 'ספר הרמיזות וההערות' (פתאב אלאשאראת ואלתנביהאת). מעקב אחרי המהלך המקביל של הרמב"ם ואבן סינא – מהלך שעשה הרמב"ם בעקבות אבן סינא כפי שנטען במאמר – מגלה כי שניהם ביקשו לדובב את הלשון הצופית באופן שונה משעשו הצופים, ולהציב אידיאל של דתיות שכלית שתוויה הם תווי ההיכר של הפלאספה. כך לא רק מתגלה מקור חדש שהשפיע על הרמב"ם באחד מפרקי השיא של חיבורו, אלא גם מתבררים התוכן החדש שיצק הרמב"ם לאוצר המילים והרעיונות הצופי והתערבותו בסביבה תרבותית שהצופיות הייתה בה כוח עולה ונוכח יותר ויותר.

בירור חידת הלשון הצופית ב'מורה הנבוכים' חלק ג, פרק נא נעשה בשתי דרכים. הדרך האחת היא בחינה של המונחים הצופיים בפרק ושל מידת הקרבה בין שימוש של הרמב"ם בהם לשימוש שנעשה בהם במקורות צופיים קלסיים. הדרך השנייה היא עיון קרוב בפרק מ'מורה הנבוכים' לאור מקור שעד כה לא נבחן ברצינות בזיקה אליו, ושמחברו נחשב לאחד החשובים שבהוגי הפלאספה דווקא, אבן סינא – השימוש במונחים צופיים במקור זה שונה כאמור מן השימוש בהם במקורות הצופיים הקלסיים. הטענה מוכחת אפוא באופן דר'כיווני: מן הכיוון האחד מתברר כי שימוש של הרמב"ם אינו תואם את השימוש הצופי, ומן הכיוון האחר מתברר מניין שאב את הפירוש החדש שנתן ללשון הצופית.

ד"ר עומר מיכאליס, החוג לפילוסופיה יהודית ותלמוד, אוניברסיטת תל אביב, ת.ד. 39040,

תל אביב 6997801

omerlich@taux.tau.ac.il

שיטת המבטלים: לדרכי ארגון תורת הלשון באשכנז

מאת

יונתן האורד

רוב מניינו ורוב בניינו של מחקר חוכמת הלשון ב־150 השנים האחרונות התמקד בחידושיהם של חכמי ספרד, בעוד שהמדקדקים האשכנזים תוארו כממשיכים ומפיצים של התורה הספרדית. במאמר זה נסקרת שיטה דקדוקית שלפיה כללי ההגה והצורות של העברית מאורגנים במערך מקונן של כללי הבחן (מבטלים) בין התנועות ההומופוניות. תוצאתה של שיטה זו היא מערכת דקדוקית שלמה המסווגת לא לפי חלקי הדיבר ודרכי הנטייה והגזירה האורגניות של המילים, כבדקדוק הספרדי, אלא לפי מערכת חוקים שקובעת את הניקוד במקרים של תנועות הומופוניות.

במאמר נסקרים חיבורים מן המאות השלוש עשרה – השש עשרה, בדפוס ובכתב יד, שבהם שימשה השיטה קודם שזנחה לטובת המבנים הדקדוקיים של האסכולה הספרדית. ניתוח פילולוגי-בלשני של החיבורים הללו חושף היטמעות של קטגוריות דקדוקיות שפותחו בספרד ובפרובנס בתוך התבנית החדשה של כללי הבחן מקוננים. ההתחקות אחר מקורותיה של השיטה מלמדת שמוצאה של שיטת המבטלים ברשימות מסורה (רובן לקסיקליות) שקבעו את הניקוד הנכון של תיבות רב משמעיות. הערות אלה נאספו ונערכו כרשימות המסווגות לפי סימני הניקוד השונים, ועוצבו לבסוף למערכת שלמה ומקיפה של כללים וחריגים.

יונתן האורד, החוג ללשון העברית, האוניברסיטה העברית בירושלים, הר הצופים, ירושלים 9190501
jonathan.howard@mail.huji.ac.il